

Alban DOBRUNA¹

THE CONTRIBUTION OF ALBANIAN RELIGIOUS COMMUNITIES TO THE LIBERATION OF KOSOVO DURING THE '90S

Abstract

Through this paper, I present one of the precious segments of the activity of the Albanian religious communities in Kosovo, such as their contribution to the liberation of Kosovo. During the 90s of the last century, after the liquidation of the autonomy of Kosovo, Serbia followed the path of war, both in relation to the republics and the autonomous provinces. The first attack, at the end of the 80s, was directed by Belgrade against the autonomy of Kosovo and Vojvodina, with the aim of eliminating it, which it did. The religious Albanians in Kosovo were aware that, in the conditions of the implementation of the extreme measures of the Serbo-Yugoslav state, unlike what was happening with our neighbors, the faith of the Albanians was broken in three different ways, the religious communities in Kosovo should be cooperative both in the national aspect, but also in the international aspect, to give their contribution to the liberation and creation of the state of Kosovo. Religious communities in Kosovo have contributed to this. These communities created an atmosphere in the extension of policies and the development of projects in favor of high national values with solidarity and harmony between Albanians of faiths with a special brilliance at the time when Kosovo needed it the most. In these conditions, when the universities and high schools in the Albanian language are closed, the radio-television and the press in the Albanian language are closed, the Albanian religious communities in Kosovo open their places of worship, turning them into university auditoriums and school classrooms for the development of learning in Albanian language. They became participants in the initiative for the reconciliation of blood in different regions of Kosovo, initiated and inspired by prof. Anton Çetta until the beginning of the War for the Liberation of Kosovo in 1998, combining the interpretations of religious norms with those of patriotism.

Keywords: *Kosovo during the occupation in the 90s, Religious Communities, freedom struggle, interreligious harmony.*

¹ **Prof. Asocc. Dr. Alban DOBRUNA**
Instituti i Historisë “Ali Hadi” Prishtinë
Kosovë

KONTRIBUTI I BASHKËSIVE FETARE SHQIPTARE PËR ÇLIRIMIN E KOSOVËS GJATË VITEVE '90

Abstrakt

Përmes këtij punimi, paraqes një nga segmentet e çmuara të veprimtarisë së bashkësve fetare shqiptare në Kosovë, siç është kontributi i tyre në çlirimin e Kosovës. Gjatë viteve '90 të shekullit që lam pas, pas likuidimit të autonomisë së Kosovës, Serbia ndoqi rrugën e luftës, si në raport me republikat, ashtu edhe me krahinat autonome. Sulmin e parë, në fund të viteve '80, Beogradi e drejtoi kundër autonomisë së Kosovës dhe Vojvodinës, me synim eliminimin e saj, gjë që edhe e realizoi. Bashkësit fetare shqiptare në Kosovë ishin të ndërgjegjshëm se, në kushtet e zbatimit të masave ekstreme të shtetit serbo-jugosllav, ndryshe nga ç'ndodhte me fqinjët tanë, besimi përthyhej tek shqiptarët në tre shfaqje të ndryshme, bashkësitë fetare në Kosovë duhet të ishin bashkëpunues si në aspektin kombëtar, por edhe atë ndërkombëtar, për të dhënë kontributin e tyre në çlirimindhe krijimin e shtetit të Kosovës. Për këtë kanë kontribuar vetë bashkësitë fetare në Kosovë. Këto bashkësi krijuan një atmosferë në shtrirjen e politikave dhe zhvillimin e projekteve në favor të vlerave të larta kombëtare me solidariteti dhe harmonia midis shqiptarëve të besimeve me një shkëlqim të veçantë në kohën kur pati më së shumti nevojë Kosova. Në këto kushte kur u mbyllën universitetit e shkollat e mesme në gjuhën shqipe, mbylljen e radiotelevizionit dhe shtypit në gjuhën shqipe, bashkësit fetare shqiptare në Kosovë hapen objektet e tyre të kultit duke i kthyer ato në auditore universitare e klasa shkollash për zhvillimin e mësimin në gjuhën shqipe. Ata u bënë pjesëmarrës në nismën për pajtimin e gjaqeve në krahina të ndryshme të Kosovës, të iniciuar e frymëzuar nga prof. Anton Çetta deri me fillimin e Luftës për Çlirimin e Kosovës në vitin 1998, duke ndërthurur interpretimet e normave të fesë me ato të patriotizmit.

Fjalë kyçe: *Kosova gjatë okupimit në vitet '90, Bashkësitë Fetare, lufta për liri, harmonia ndërfitare.*

Hyrje

Tashmë harmonia fetare ndër shqiptarët konsiderohet një vlerë e konsoliduar, aq sa është bërë zakon që çdo bisedë mbi marrëdhëniet ndërfitare të fillojë e të mbarojë në mënyrën më virtuale, duke i sjellë shqiptarët si një shembull për t'u ndjekur edhe nga popujt e tjerë fqinj dhe më gjerë. Andaj edhe gjatë viteve '90 të shekullit që lamë pas, pas likuidimit të autonomisë së Krahinës Autonome së Kosovës, Serbia ndoqi rrugën e luftës, si në raport me republikat, ashtu edhe me krahinat autonome. Sulmin e parë, në fund të viteve '80, Beogradi zyrtar e drejtoi kundër autonomisë së Kosovës dhe Vojvodinës, me synim eliminimin e saj, gjë që edhe e realizoi. Gjatë kësaj periudhe kohore u bënë kthesa të mëdha politike, të cilat shkaktuan shumë dhimbje, plagë, dëbim dhe ishin në disfavor të realizimit të aspiratave të një kombi të tërë, gjë që krijoi parakushtet për themelimin dhe fillimin e rezistencës së një populli të tërë, për mbrojtjen dhe ruajtjen e qenies kombëtare. Pa dyshim që në këtë rezistencë dhanë kontributin e vet edhe bashkësitë fetare shqiptare në Kosovë.

Në Republikën e Kosovës ka disa bashkësi fetare shqiptare që ishin të ndërgjegjshme se, në kushtet e zbatimit të masave ekstreme të shtetit serbo-jugosllav, ndryshe nga ç'ndodhte me fqinjët tanë, besimi përthyhej tek shqiptarët në tri shfaqje të ndryshme: bashkësitë fetare në Kosovë duhet të ishin bashkëpunuese si në aspektin kombëtar, por edhe atë ndërkombëtar, për të dhënë kontributin e tyre në krijimin e shtetit të Kosovës. Ky bashkëpunim fetar ka bërë të kemi jetë në tolerancë në Kosovë. Për këtë kanë kontribuar vetë bashkësitë fetare në Kosovë. Kjo gjendje i kishte rrënjët e saj tek aktivistët e Rilindjes Kombëtare Shqiptare, të cilët treguan një ndjeshmëri të jashtëzakonshme ndaj korentëve kulturore në Evropën moderne, që kërkonin një pozicionim të ri,

gjithsesi reduktiv, të besimit fetar në jetën politike e shoqërore. Nga koha e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (1878-1881), kur u ngjiz së pari ideja e shtetit kombëtar shqiptar, e deri në ditët tona, veprimtarët kombëtarë përqaftuan një version racional e të moderuar të qasjes ndaj

fesë, duke vendosur laicizmin në themel të ekzistencës së tij². Andaj sot e gjithë ditën janë të pavërteta, fjalët e kreut të Manastirit të Deçanit, Igumenit Sava Janjiç, se gjoja Ushtria Çlirimtare e Kosovës, ka sulmuar këtë manastir gjatë luftës së viteve 1998-1999. Manastiri i Deçanit ka qenë dhe mbetet objekt i rëndësisë shpirtërore dhe historike i respektuar me shekuj nga popullsia vendëse shqiptare³. Edhe pse këtë manastir gjatë luftës së fundit, serbët e kthyen në çerdhe të grupeve ushtarake, policore e paraushtarake serbe, shqiptarët u treguan të kujdesshëm për të krijuar një atmosferë në shtrirjen e politikave dhe zhvillimin e projekteve në favor të vlerave të larta kombëtare me solidaritetin dhe harmoninë midis besimeve në Kosovë dhe objekteve të tyre të kultit, me një shkëlqim të veçantë në kohën kur pati më së shumti nevojë Kosova. Pranimi dhe bashkekzistenca e besimeve fetare në Kosovë, ka bërë që toleranca ndërfetare të jetë një domosdoshmëri historike duke shërbyer kështu, si mjet dhe faktor që ka siguruar unitetin kombëtar dhe ekzistencën tonë si komb në këtë trevë.

Në këto kushte (vitet '90), kur u mbylleen Universiteti i Prishtinës dhe shkollat e mesme në gjuhën shqipe, mbyllja e radiotelevizionit dhe shtypit në gjuhën shqipe, bashkësitë fetare shqiptare në

² Pëllumb Xhufi, *Feja dhe shteti*, 100 vjet pavarësi, Vëllimi I, Aktete e konferencës shkencore ndërkombëtare, Tiranë, më 26-27 nëntor 2012, Tiranë: Qendra e Studimeve Albanologjike: Instituti i Historisë, 2014, f.15.

³ Shkodran C. Imeraj, “Kreu i Manastirit të Deçanit, Sava Janjiç, është shpifës dhe manipulues”, *Gazeta e alpeve*, Viti. VI i botimit. Nr.81. 16-31 janar 2023, f.7.

Kosovë hapen objektet e tyre të kultit duke i kthyer ato në auditore universitare e klasa shkollash për zhvillimin e mësimin në gjuhën shqipe. Mësimi zhvillohej në xhami, mesxhide, teqe⁴ dhe kisha.

Një ndihmesë të madhe për Universitetin e Prishtinës dhe studentët e tij në këtë periudhë e dha Medreseja “Alauddin”, e cila i ofroi lokalet e saj për mbajtjen e provimeve pranuese dhe regjistrimin e studentëve. Në lokalet e kësaj Medreseje në mënyrë solemne u diplomuan 6 inxhinierë të rinj nga Fakulteti i Ndërtimtarisë, Arkitekturës, Makinerisë dhe Elektros. Në Medrese u mbajtën edhe disa mbledhje të Universitetit të Prishtinës, veçohet mbledhja e datës 26 nëntor 1991, në të cilën u vendos që Universiteti i Prishtinës të fillonte punën në shtëpi-shkolla. Më pas veçohet mbledhja e datës 10 dhjetor 1991, në të cilën u miratua plan-programi dhe u zgjodh rektori i UP-së, Ejup Statovci. Po ashtu Medreseja “Alauddin” dha ndihmesë për strehimin e studentëve shqiptarë, të cilët u dëbuan nga konviktet nga ana e regjimit të dhunshëm serb, duke u siguruar strehim, ushqim, dhe përkujdesje prindërore.⁵

Në këtë periudhë, më 10 maj 1990, kryhet themelimi i Shoqatës Humanitare Bamirëse “Nënë Tereza”, organizatë joqeveritare (OJQ) dhe si e tillë ishte e para e këtj lloji në Kosovë. Gjatë viteve të 90-ta kjo shoqatë humanitare ishte edhe frymë e solidaritetit tradicional, e sidomos në kohën kur popullit iu ngritën virtytet për mbijetesë dhe mos nënshtrim ndaj regjimit të asaj kohe. Ajo ka punuar për të zbutur dhe zhdukur varfërinë në Kosovë, jo vetëm në periferi qytetesh, por edhe në zona të thella urbane, përmes sigurimit të ndihmave dhe mjeteve financiare për ndryshime të

⁴ Nevruz Gjocaj, *Zhvillimi i arsimit shqip në Gjakovë 1990-1999*, (Temë master; material në dorshkrim), Univerziteti i Prishtinës: Fakulteti Filozofik: Dega e Historisë, f.60.

⁵ Drin Aliu, *Kontributi i Medresesë “Alauddin” në strehimin e studentëve shqiptar gjatë vitit 1990 pas dëbimit nga Universiteti dhe Konviktet nga regjimi serb*, (Material në dorshkrim), f.f.1-2.

qëndrueshme për njerëzit në nevojë, ku jetonte shtresa më e cenuar të shoqërisë nga uria, dhuna dhe sëmundjet.⁶

Veprimtaria e bashkësive fetare shqiptare në Kosovë, ishte pikë orientimi për të gjithë intelektualët shqiptarë në Kosovë në këtë periudhë, duke zgjeruar kështu bashkëpunimin kulturor me shtëpitë botuese katolike dhe revistat *Drita*⁷ dhe *Dituria islame*, të cilat luajtën një rol të madh në zhvillimin e historiografisë shqiptare në Kosovë, për shkak të mbylljes së institucioneve kërkimore-shkencore, si: Institutin Albanologjik dhe Institutin e Historisë në Prishtinë. Prandaj, në këto rrethana ato u bënë tribunë e fuqishme jo vetëm e kulturës shpirtërore fetare, por edhe e mendimit historiografik shqiptar. Kupola e këtyre studiuesve, që i bëri shtatin dhe i dha shpirtin historiografisë shqiptare në gjendje okupimi, dokumentohet në revistën fetare është shumë e madhe. Është e pamundur ta ezaurosh gjithë krijimtarinë e tyre në një kumtesë të vetme apo artikull. Por gjatë kohës së okupimit 1990-1999, do të jenë një atribut për të gjithë ata që kontribuan në ruajtjen, kultivimin dhe shpërndarjen e historisë dhe kulturës shqiptare, duke bërë që komunikimi me lexuesit, do të bëhej në mënyra të ndryshme, herë si rrëfyes i historisë e herë si pjesëmarrës i drejtpërdrejtë i zhvillimit të veprimtarisë së jetës politike, shoqërore e intelektuale që prezantohej në kuadër të zhvillimit në Kosovë. Në këto revista spikat karakteri guximtar denoncus për dhunën dhe barbarinë e policisë serbe mbi shqiptarët, si për shembull kronika për helmimet masive të shqiptarëve nëpër shkolla, burgosjen e njerëzve të pafajshëm dhe shkarkimet masive nga puna. Këto kronika paraqiteshin në trajtë dhe sipas deontologjisë gazetareske, botoheshin edhe qëndrimet zyrtare rreth tyre. Në vitet 1997-1999 një vend të rëndësishëm në

⁶ https://sq.wikipedia.org/wiki/Shoqata_Humanitare_Bamir%C3%ABse_e_Kosov%C3%ABs_%E2%80%9CN%C3%ABn%C3%AB_Tereza%E2%80%9D

⁷ Dom Lush Gjergji & Don Valentino Salvoldi, *Imzot Nikë Prela: Njeriu i Zotit, Kishës dhe popllit*, Prizren: Drita, 2010, f. 23.

revista zë edhe mbështetja e madhe për krijimin e Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës dhe shkrimet motivuese për rrugën drejt lirisë, si e drejtë themelore e identitetit të individit dhe të shoqërisë.⁸

Ndryshimet rrënjësore shoqërore në Kosovë në vitet '90 të shekullit që lamë pas, paralajmëruan ndryshime që do të ndodhnin edhe në statusin e Bashkësisë Islame të Kosovës (BIK). Krijimi i shteteve të reja pas shpërbërjes së ish-Jugosllavisë, imponoi nevojën për formimin e strukturave të pavarura islame brendapërbrenda subjekteve të reja shtetërore. Synimi vijues ishte edhe avancimi i kapaciteteve arsimore islame në rrethanat e reja, ngase deri atëherë nevojat e kuadrit të sferës islame plotësoheshin nga funksionimi i Medresesë së Mesme “Alaudin” në Prishtinë dhe shkollimi i një numri të paktë të tyre në qendra universitare islame jashtë vendit. Kështu, nisur nga nevoja imediate për kuadro të arsimuara në nivel më të lartë, më 15 gusht 1992, Kuvendi i Bashkësisë Islame të Kosovës, mori vendim për themelimin e Fakultetit të Studimeve Islame.⁹

Veç veprimtarisë fetare dhe arsimore, klerikët shqiptarë u bënë pjesëmarrës në lëvizje sociale me synime të dukshme kombëtare, siç ishte apo u realizua me nismën për pajtimin e gjaqeve në krahina të ndryshme të Kosovës, iniciuar e frymëzuar nga profesor Anton Çetta. Aksioni i pajtimit të gjaqeve, ishte përpjekje për internacionalizimin, shpëtimin dhe lirinë e Kosovës. Kësisoj hoxhallarë, imamë, priftërinj dhe shehlerë bashkëpunuan në xhami, kisha, teqe, në shkolla, salla, në livadhe dhe kodrina, në shi dhe në diell, në udhëtime dhe bisedime, në oda dhe takime publike. Në këto rrethana, nën petkun fetar ata ishin mbështetës të zgjidhje realiste të problemeve politike

⁸ Hami Boriçi & Jolanda Lila, “Çështja kombëtare, historike, kulturore dhe shkencore në Revisten “Dituria islame”, *Revista “Dituria islame” tri dekada jetë, punë, sfida dhe suksese, (Përmbledhje kumstesash nga sesioni shkencore Prishtinë, 18-20 nëntor 2016)*, Prishtinë: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, 2018, f. 184.

⁹ *Fakulteti i Studimeve Islame* (Monografi me rastin e 25-vjetorit të themelimit), Prishtinë: Botoi: Fakulteti i Studimeve Islame i Prishtinës, 2017, f. f. 23-25.

dhe kombëtrare me optimizëm. Gjendjen e vlerësonin saktë, ashtu siç ishte, tejet e rëndë, shpesh edhe dramatike. Por edhe “optimistë të papërmirësueshëm.”¹⁰

Me fillimin e Luftës për Çlirimin e Kosovës në vitin 1998, duke ndërthurur interpretimet e normave të fesë me ato të patriotizmit, xhamitë, kishat, teqet u kthyen në vatra të mobilizimit të luftëtarëve në ndihmë të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës (UÇK). Shumë hoxhallarë u bënë pjesë e UÇK-së, por për t’i ndihmuar kauzës kombëtare nuk u ekspozuan si të tillë, për shkak që mos t’i jepnin luftës karakter religjioz. Po ashtu edhe një numër i madh i teqeve u bënë baza të fuqishme për të ndihmuar luftën, atje ku u vranë edhe disa klerikë prej tyre, si: Sheh Myhedin në Rahovec dhe Sheh Zejnel Abedin Dervishdana me djemtë në Gjakovë. Gjatë luftës në Kishën e Shën Ndout në fshatin Novosellë të qytetit të Pejës, Dom Kelmend Spaçi me motrat e nderit ndihmuan dhe strehuan ushtarë të UÇK-së.¹¹

Qëndresa u shoqërua me pasoja jo të pakta. Gjatë luftës së viteve 1998-1999 u plaçkitën dhe u shkatërruan xhamitë monumentale klasike, mesxhide, hamame, teqetë, medresetë, në kuadër të të cilave është djegur një numër i madh i librave, dokumenteve të karakterit fetar: mijëra libra dorëshkrim, që i takonin kryesisht shekujve XVI-XX. Për vlerat që kishin këto monumente, ky trashëgim etnokulturor, ato qenë në shenjestër të okupatorit dhe shkatërrimet kanë qenë të qëllimta, të koordinuara dhe të planifikuara nga qarqet e caktuara të institucioneve përkatëse serbe.¹² Gjatë luftës janë shkatërruar jo disa por shumë xhami. Po ashtu u granatuan dhe u dëmtuan një numër i madh i kishave anë e mbanë Kosovës.

¹⁰ Dom Lush Gjergji, *Miqtë e mi në amshim*, Prishtinë: Drita, 2015, f.f.239-240.

¹¹ Të dhënat e marra nga Arben Arifi më më 13. II. 2023.

¹² Fejaz Drançolli, *Shkatërrimi i monumenteve islame ishte i planifikuar*, Barbaria serbe ndaj monumenteve islame në Kosovë (Shkurt ’98-Qershor ’99) Prishtinë: Bashkësia Islame e Kosovës, 2000, f.10.

Si konstatim përmbyllës, mund të thuhet se Bashkësitë Fetare shqiptare në Kosovë u dëshmuar para popullit të Kosovës si krah i rezistencës kombëtare shqiptare me penë e pushkë, u angazhuan në format e ndryshme, si: ushtarake, politike dhe kulturore për bashkimin etnik shqiptar, duke dhënë kontribut të çmueshëm më shumë domethënie.

Përfundim

Gjatë viteve '90 të shekullit që lamë pas, pas likuidimit të autonomisë së Krahinës Autonome të Kosovës, Serbia ndoqi rrugën e luftës, si në raport me republikat, ashtu edhe me krahinat autonome. Sulmin e parë, në fund të viteve '80, Beogradi zyrtar e drejtoi kundër autonomisë së Kosovës dhe Vojvodinës, me synim eliminimin e saj, gjë që edhe e realizoi duke mos u ndalur para asnjë mjete.

Bashkësitë fetare shqiptare në Kosovë ishin të ndërgjegjshme se, në kushtet e zbatimit të masave ekstreme të shtetit serbo-jugosllav, ndryshe nga ç'ndodhte me institucionet shtetërore të përfshira në ish-Jugosllavi, pra me fqinjët tanë, besimi përthyhej tek shqiptarët në tre shfaqje të ndryshme, bashkësitë fetare në Kosovë duhet të ishin bashkëpunues si në aspektin kombëtar, por edhe atë ndërkombëtar, për të dhënë kontributin e tyre në krijimin e shtetit të Kosovës. Ky bashkëpunim ndërfetar ka bërë të mundur të kemi jetësuar tolerancën ndërfetare edhe në Kosovë, si tipar dallues i popullit shqiptar kudo që ai ndodhet. Për këtë kanë vlerë duke kontribuar vetë bashkësitë fetare në Kosovë. Kontributi i tyre ka krijuar një atmosferë në shtrirjen e politikave dhe zhvillimin e projekteve në favor të vlerave të larta kombëtare me solidaritetin dhe harmoninë midis shqiptarëve

të besimeve me një shkëlqim të veçantë në kohën kur pati më së shumti nevojë Kosova. Pasi pranimi dhe bashkekzistenca e besimeve të popullit shqiptar në Kosovë, ka bërë që toleranca ndërfaqetare të jetë një domosdoshmëri dhe në të njëjtën kohë një tipar historik i veçantë, duke shërbyer kështu, si mjet dhe faktor që ka siguruar unitetin kombëtar dhe ekzistencën tonë si komb në këtë trevë. Në këto kushte, kur u mbyllën universiteti shtetëror dhe shkollat e mesme në gjuhën shqipe, mbyllja e radiotelevizionit dhe shtypit në gjuhën shqipe, bashkësitë fetare shqiptare në Kosovë, hapën objektet e tyre të kultit duke i kthyer ato në auditore universitare e klasa shkollash për zhvillimin e mësimin në gjuhën shqipe. Ata u bënë pjesëmarrës në nismën për pajtimin e gjaqeve në krahina të ndryshme të Kosovës, të iniciuar e frymëzuar nga profesor Anton Çetta deri me fillimin e Luftës për Çlirimin e Kosovës në vitin 1998, duke ndërthurur interpretimet e normave të fesë me ato të patriotizmit.

BIBLIOGRAFI

ALIU, Drin. (Material në dorshkrim), f.1-2. *Kontributi i Medresesë “Alauddin” në strehimin e studentëve shqiptarë gjatë vitit 1990 pas dëbimit nga Universiteti dhe Konviktet nga regjimi serb*, (Material në dorëshkrim), f. 1-2.

BORIÇI, Hamid & LILA, Jolanda, *Çështja kombëtare, historike, kulturore dhe shkencore në Revistën “Dituria islame”, Revista “Dituria islame” tri dekada jetë, punë, sfida dhe suksese, (Përmbledhje kumtesash nga sesioni shkencor Prishtinë, 18-20 nëntor 2016)*, Prishtinë: Kryesia e Bashkësisë Islame të Kosovës, 2018, f. 184.

Dom Lush GJERGJI & Dom Valentino SALVOLDI, *Imzot Nikë Prela: Njeriu i Zotit, Kishës dhe popllit*, Prizren: Drita, 2010, f. 23.

Dom Lush GJERGJI, *Miqtë e mi në amshim*, Prishtinë: Drita, 2015, f.f.239-240.

DRANÇOLLI, Feja. *Shkatërrimi i monumenteve islame ishte i planifikuar*, Barbaria serbe ndaj monumenteve islame në Kosovë (shkurt '98 - qershor '99) Prishtinë: Bashkësia Islame e Kosovës, 2000, f. 10.

FAKULTETI I STUDIMEVE ISLAME (FSI) (2017) Monografi me rastin e 25-vjetorit të themelimit), Prishtinë: Botoi: Fakulteti i Studimeve Islame i Prishtinës, f. 23-25.

GJOCAJ, Nevruz. *Zhvillimi i arsimit shqip në Gjakovë 1990-1999*, (Tezë 'Master'; material në dorëshkrim), Universiteti i Prishtinës: Fakulteti Filozofik: Dega e Historisë, f. 60.

¹https://sq.wikipedia.org/wiki/Shoqata_Humanitare_Bamir%3%ABse_e_Kosov%3%ABs_%E2%80%9CN%3%ABn%3%AB_Tereza%E2%80%9D

IMERAJ, Shkodran C., *Kreu i Manastirit të Deçanit, Sava Janjiç, është shpifës dhe manipulues*, Gazeta e alpeve, Viti. VI i botimit. Nr.81. 16-31 janar 2023, f. 7.

Të dhënat e marra nga Arben Arifi më 13. 02. 2023.

XHUFI, Pëllumb. (2014) *Feja dhe shteti, 100 vjet pavarësi*, Vëllimi I, *Aktet e konferencës shkencore ndërkombëtare*, Tiranë, më 26-27 nëntor 2012, Qendra e Studimeve Albanologjike (QSA): Instituti i Historisë, Tiranë, f. 15.